

INTERÈS DE LA CRÒNICA LLATINA DE PERE MARSILI

Antoni BIOSCA I BAS
Universitat d'Alacant

1. INTRODUCCIÓ

La publicació de l'edició crítica d'un text medieval és una bona notícia *per se* que no necessita justificacions que expliquen l'avanç científic que suposa dins el món acadèmic. Malgrat açò, l'alta producció editorial de hui en dia, així com una parcel·lació dels coneixements cada vegada més aguditzada, pot provocar que, en ocasions, no sempre les notícies arriben a totes les oïdes interessades, o que els especialistes puguen no assabentar-se de l'interès de determinades publicacions. Açò pot ocórrer especialment quan aquestes publicacions no pertanyen estrictament a l'especialitat o àrea de coneixement del potencial lector.

L'objectiu d'aquest treball és senyalar els punts fonamentals d'una obra que, en la nostra opinió, poden resultar d'interès per als especialistes en llengua i literatura catalanes. Ens referim a la crònica llatina de Pere Marsili, l'edició de la qual ha eixit recentment a la llum editorial (Biosca, 2015^b).¹

La crònica de Marsili s'inclou dins els *Opera omnia* de l'autor, és a dir, les obres completes, conformades per l'esmentada crònica i per una obra menor i poc estudiada, l'*Epistola ad Abdalla*. Aquesta segona obra, una carta redactada contra un franciscà mallorquí convertit a l'islam, mostra la dura crítica que fa Marsili contra la fe dels musulmans i, en la nostra opinió, també contra la política antiislàmica seguida per l'orde dels franciscans. Fa poc anys vam estudiar aquesta obra i vam donar una primera versió del text llatí a partir d'un manuscrit (Biosca, 2012). La crònica de Pere Marsili, a la qual dediquem aquest article, és una obra molt més extensa i complexa. El títol complet és *Chronice illustrissimi regis Aragonum domini Iacobi uictoriossimi principis*, és a dir, «cròniques de l'il·lustríssim rei d'Aragó en Jaume, cabdell victoriosíssim». Un altre títol que també apareix als manuscrits i, per ser més breu, resulta més còmode, és el de *Liber gestorum*, títol que, a més a més, coincideix amb el de l'obra original de la qual

1. El text del *Liber gestorum* va ser editat fa tres dècades per Mª Desamparados Martínez San Pedro (1984), qui va collacionar els quatre manuscrits i va incloure les variants a l'aparat crític. Recentment s'ha considerat que calia fer una nova edició del text que corregira errades anteriors.

procedeix, el *Llibre dels fets*. Ambdues obres les senyalarem en aquest article amb les sigles *LG* i *LdF*.

El *LG*, descrit de forma molt resumida, representa un intent d'internacionalització del *LdF*. Aquest intent, encarregat per Jaume II d'Aragó a Pere Marsili, va convertir una obra autobiogràfica en una vertadera crònica amb pretensions d'oficialitat.² Aquest procés va implicar una profunda transformació, com és el canvi de llengua i de persona narrativa, la divisió temàtica en quatre llibres, i, sobretot, les freqüents alteracions de contingut de la narració. De fet, podríem concloure que la crònica de Pere Marsili no és una traducció del *Llibre dels fets*, sinó una nova versió del text de Jaume I.³

La crònica de Pere Marsili es conserva en quatre manuscrits principals i en dos de secundaris. Tres són del segle XIV: el manuscrit 64 de la Biblioteca Universitària de Barcelona; el manuscrit 40 de l'Arxiu del Regne de Mallorca; i el manuscrit 3416 de l'Arxiu Capitular de Mallorca. Cap d'aquests manuscrits està complet. El manuscrit de la Biblioteca Universitària de Barcelona, que ha perdut els últims fulls, està interromput al capítol 45 del llibre quart. Els manuscrits conservats a Mallorca només contenen el llibre segon, és a dir, la part dedicada a la conquesta de les Balears. El quart manuscrit important és el 1108 de la Biblioteca de Catalunya, del segle XVI, el qual conté la versió completa del text, gràcies al qual hem pogut completar l'edició. Els altres dos manuscrits secundaris són còpies dels manuscrits anteriors.⁴

Amb molta freqüència el text de Marsili ha sigut estudiat únicament per a senyalar la seua relació amb el text català del *LdF*, comptant amb la possibilitat que el *LG* siga anterior al *LdF*. Aquesta polèmica va començar l'any 1800, quan José Villarroya va atribuir l'autoria del *Llibre dels fets* a Pere Marsili al seu estudi, publicat a València, que tenia l'eloqüent títol de *Colección de cartas histórico-críticas en que se convence que el rey D. Jayme de Aragón no fue el verdadero autor de la crónica ó comentarios que corren a su nombre*. Aquesta qüestió, hui superada, ha tingut un excessiu recorregut que possiblement podria haver-se tancat des del principi, ja que el propi Villarroya reconeix que no havia tingut accés al text de Marsili (Villarroya, 1800: 225-228). De fet, el propi autor de la crònica llatina explica a l'èplicit de la seua obra que el seu text és una traducció del català al llatí: *hic liber de uulgari in Latinum translatus est*. Altres autors van donar raons

2. L'oficialitat religiosa està ben testimoniada per la presència del text de Marsili als oficis religiosos que celebraven l'aniversari de les conquestes del rei Jaume I. Això demostren, almenys, les anotacions marginals del manuscrit 40 de l'Arxiu del Regne de Mallorca (Biosca, 2011). Per a les causes polítiques de la redacció de la crònica, veg. el treball de Mesa (2012).

3. Per a aprofundir sobre la relació entre la crònica de Marsili i el *Llibre dels fets*, pot consultar-se la introducció de l'edició del *Llibre dels Fets* de Jordi Bruguera (1991: 10-12). Els treballs sobre la relació entre el text de Marsili i el *LdF* han provocat que alguns especialistes confrontaren passatges d'ambdós textos, com són Martin-Chabot (1911) o Montoliu (1915). Altres estudiosos han relacionat els dos textos per a donar noves perspectives, com Renedo (2009, 2010, 2011, 2014) o Bastardas (2007). Els capítols referits a la conquesta de Mallorca han estat estudiats i traduïts, en part, al francès (Vinas, 2004: 207-228). Hi ha una traducció al castellà dels capítols referits a la conquesta de les Balears a Quadrado (1850).

4. Es tracta del manuscrit 40 de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, del segle XVII, i el manuscrit 9/4565 de la Reial Acadèmia de la Història, del segle XIX. Estan descrits a la introducció de l'edició de Martínez (1984: 57-58).

per aclarir correctament l'ordre de la traducció (Martín-Chabot, 1911). En un altre lloc hem donat més proves que el text de Marsili és una versió del català al llatí, i no al contrari (Biosca, 2013 i 2015^a).

2. INTERÈS HISTORIOGRÀFIC

La crònica de Marsili, com ja hem dit, és més complexa i rica que una simple traducció del *LdF*. El text llatí presenta grans variacions respecte al text català, com és la tècnica narrativa, on els fets narrats poden ser ampliatos o resumits, i on les narracions descriptives poden convertir-se en diàlegs dels personatges, i viceversa. El *LG* incorpora també noves informacions que no apareixen al text català. Aquestes noves informacions solen procedir de qüestions religioses, com és la inclusió de tres capítols dedicats a la descripció de la vida de Ramon de Penyafort, els esforços del concili de Tarragona per canonitzar-lo, o la descripció de Ramon Martí i Francesc Cendra.⁵ En general, sempre que hi ha intervencions de personatges de l'orde de dominics, l'orde de Marsili, l'autor inclou alguna referència o descripció del personatge. Un bon exemple és el passatge on el *LdF* inclou una vaga referència a uns frares dominics que varen custodiar el tresor de l'Almudaina de Mallorca, passatge on el *LG* completa la informació amb el nom del frare.⁶ Aquest tipus d'ampliacions és ben freqüent al *LG*.

Marsili no va conèixer els fets narrats al *LdF*, però sí va conèixer persones que havien viscut l'època dels fets narrats. Per això, l'autor es permet incloure informació tretada de confidents seus, com és el cas del testimoni d'Arnau de Castellvell, company d'orde que havia sigut soldat del rei abans de convertir-se en frare, qui havia descrit a Marsili la duresa de l'entrada de les tropes del rei a Mallorca. Segons explica el cronista, fra Arnau acostumava a contar que, enmig de l'aldarull del saqueig, les dones àrabs donaven les seues joies als soldats suplicant per la seua vida.⁷

El valor del testimoni històric de Marsili va ser reconegut, potser per primera vegada, per l'historiador aragonès Jerónimo Zurita, qui als seus *Anales de la Corona de Aragón*, obra publicada entre 1562 i 1580, dóna informació que prové del *LG* i difereix de la del *LdF*. Un bon exemple és el del passatge referit a les noces entre la neboda d'Eiximén Cornell i Pere Ahonés. Al capítol 16 del *LdF* només es diu que la boda es va dur a terme:

E fo parlat matrimoni de la neboda de Don Exemèn Corneyl, sor de Don Pero Corneyl, que la presés per muyler Don Pero Aonés.⁸

5. Els passatges corresponen, respectivament, als capítols 47-49 i 25 del llibre quart del *Liber gestorum*.

6. *Liber gestorum* II, 34.

7. *Liber gestorum* II, 35.

8. Per a les cites del *LdF* sempre seguirem ací l'edició de Ferrando / Escartí (2010). La numeració dels capítols serà la de l'edició de Bruguera (1991), basada en la divisió del manuscrit 1 de la Biblioteca Universitària de Barcelona, conegut com manuscrit de Poblet.

El text de Marsili afegeix la referència al fet que d'aquesta manera van unir-se a la família del rei:

Et fecit matrimonium inter neptem suam, sororem Petri Cornelii, et Petrum Ahonesii, et sic omnes uniti sunt regi.⁹

Zurita dóna prova a la seua obra historiogràfica d'haver llegit el text de Marsili, i així ho explica:

Y tratóse entonces matrimonio entre don Pedro Ahones y una sobrina de don Jimeno Cornel, la cual fray Pedro Marsilio que en tiempo del rey don Jaime el segundo tradujo en latín la historia vulgar de este príncipe, dice que era hermana de don Pedro Cornel y que el casamiento se efectuó, y mediante él se juntaron con el rey.¹⁰

Un altre valor important de la crònica de Marsili és, com hem assenyalat, que inclou testimonis de persones que van viure els fets que narra, encara que l'autor no els haja viscut i no apareguen al *LdF*. És el cas de l'escena de la mort del rei Jaume I, escena en la qual, segons els testimonis que li van narrar a Pere Marsili, el rei moribund va agafar la seua espasa des del llit i li la va donar al seu fill, l'infant Pere, aconsellant-li fer-ne un bon ús:

Et, ut retulerunt qui presentes fuerant, accepit rex ensem proprium, quem in capite lecti habebat, manueque ad manum infanti tradidit, plenis lacrimarum oculis, ita dicens: Teneas, fili, hunc nostrum ensem, cum quo per manum Dei semper uictores fuimus, et porta tecum et uiriliter age.¹¹

Aquesta narració, que no apareix al *LdF*, és transmesa fidelment per Zurita, segons podem llegir:

Da el rey su espada al infante con unas notables palabras. Añade a esto fray Pedro Marsilio por relación de los que se hallaron presentes, que dichas estas palabras, tomó el rey su espada que tenía a la cabecera de su cama, y la dio de su mano al infante diciéndole que tomase aquella espada, con la cual por la virtud de la diestra divina siempre había sido vencedor; y la llevase consigo y obrase varonilmente; y besándole el infante la mano la tomó y se despidió del rey.¹²

Hi ha molts més exemples d'ocasions en què Zurita s'interessa per la versió del *LG* i la considera una font diferent del *LdF*. Els estudiosos dels fets narrats a la crònica de Marsili podran per tant beure d'una nova font històrica, de la mateixa manera que va fer a la seua època l'historiador Zurita.

9. *Liber gestorum* I, 11.

10. *Anales de la Corona de Aragón*, tom 1, llibre 2, capítol 74. Emprarem sempre l'edició de Canelas (1967-1977).

11. *Liber gestorum* IV, 59.

12. *Anales de la Corona de Aragón* tom 1, llibre 3, capítol 101.

3. INTERÈS LITERARI

Amb freqüència s'ha considerat que el text de Marsili peca d'una baixa qualitat literària (Pujol, 1996; Renedo, 2012: 23). Aquesta visió prové possiblement d'una perspectiva que partia de la comparació del text llatí enfront del text català a la recerca de quina versió era l'original i, per tant, l'autèntica del rei. Segons eixa perspectiva, la pitjor qualitat del text llatí donaria major qualitat literària —i, de pas, originalitat— al text català. El debat sobre l'anterioritat o no de la versió llatina està hui definitivament tancat i, per això, podem estudiar el text llatí de Marsili amb una nova perspectiva lliure de prejudicis.

La versió de Marsili és innovadora en diferents aspectes. Un d'ells és la inserció de capítols nous. Marsili inclou al *LG* passatges que no apareixen al *LdF*, i que són recreacions aportades per pur gust literari. Algunes d'aquestes escenes són especialment interessants. Podria potser destacar-se d'entre elles el capítol on Marsili descriu els presagis divins que apunten, ja des del bressol, el destí gloriós que li espera a Jaume I.¹³ Un altre exemple és el capítol on descriu l'ambient popular de la preparació de l'expedició contra Mallorca, on els rumors de conquesta omplen Salou i Cambrils, i la població bull de vida amb la preparació del viatge: les dones ocupen els carrers per a cosir veles i banderes, i la platja s'omple de mariners que construeixen o reparen les naus de l'imminent expedició. Fins i tot, la imaginació de Marsili senyala un detall especialment tendre quan descriu els grups de xiquets jugant a conquerir i defensar l'illa amb escuts fets de tela i llances fetes amb fletxes —joc que, evidentment, sempre acabava amb victòria de les tropes del rei— i els més ancians i experimentats, que sí han patit la duresa de la guerra, pregunten entre sospirs que la futura batalla es desenvolupi de forma tan senzilla com són els jocs infantils.¹⁴

Un altre factor important de l'estil literari de Marsili és la inserció de discursos que no apareixen al *LdF*. Es tracta d'un recurs ben antic, provinent dels historiadors clàssics, que permet l'autor caracteritzar bé els personatges i dibuixar amb detall el context històric dels fets narrats. Aquest recurs és ben freqüent al *LG*. Potser un dels més significatius siga el discurs del rei musulmà de Mallorca, qui prepara les seues tropes per a la batalla final. Aquest discurs ja apareix al capítol setanta-nou del *LdF*, però no amb l'extensió, virulència i detall que té la versió llatina, on el ritme dels arguments del discurs creix fins a arribar a un clímax que transmet al lector l'interès per l'imminent batalla.¹⁵

Els últims estudis estilístics de l'obra de Marsili han permès descobrir aspectes que encara no havien sigut estudiats, com és la tradició virgílica en algunes escenes de tempestes marítimes, i l'ús de la figura mètrica coneguda com *cursor*, així com altres recursos literaris apareguts en alguns discursos i passatges.¹⁶

13. *Liber gestorum* I, 4.

14. *Liber gestorum* II, 14.

15. *Liber gestorum* II, 31. Aquest discurs ha merescut l'atenció de Vinas (2004: 224-225).

16. Per a conèixer l'estil literari de Pere Marsili són fonamentals els treballs de Carmen Puche (2012, 2014, 2015, en premsa).

4. INTERÈS LEXICogrÀFIC

Un altre aspecte interessant del *LG* és el lèxic emprat —inventat en ocasions— per Pere Marsili per a traduir el *LdF*. El llatí medieval és una llengua rica i, en molts aspectes, flexible. Part d'aquesta riquesa prové de la capacitat de creació de lèxic innovador, creat per a adaptar-se a la realitat que necessita descriure. És per això que els estudis lexicogràfics de llatí medieval s'amplien constantment segons s'estudien més obres llatines medievals.¹⁷ El llatí medieval s'alimenta en gran part del lèxic de les llengües vulgars amb les quals conviu. Per això, l'aportació del *LG* és representativa de la influència del català sobre el llatí medieval, com demostra la inclusió al *LG* de termes com *cleda*, *foneuolum*, *gata* o *uanoua*, entre molts altres. En un altre lloc hem donat l'explicació d'aquests neologismes llatins d'origen català (Biosca, 2013).

El *LG* no resulta només d'interès per a l'estudi del lèxic llatí, sinó també per a l'estudi del lèxic català. Algunes expressions del *LdF* han merescut l'atenció dels estudiosos per poder comprendre bé el seu significat, atenció no exempta de debats.¹⁸ En la nostra opinió, és de valor fonamental el testimoni de Marsili, ja que dóna en la seua traducció el significat que el dominic va entendre quan llegia els termes catalans del *LdF*. Possiblement no hi haja un testimoni millor que el de Marsili, ja que es tracta d'una persona cultivada, ben coneixedora de la llengua i ambient del *LdF*, i molt pròxima cronològicament a la redacció del text.

Citarem ací dos casos de resolució de termes dubtosos que poden servir d'exemple. Al capítol 227 del *LdF*, en el context de la conquesta de València, es narra una cavalcada militar prop del Puig de Santa Maria, en la qual Pero Cornell portava el penó reial darrere del rei, cosa que no era convenient en un moment bèl·lic com el narrat a l'escena. Fortuny Lopes de Sàdava, qui es va adonar de l'errada, va advertir de forma brusca el portaestendard de la seua errada dient-li: «Bavioca d'om!». Els diferents manuscrits catalans del *LdF* donen les variants *baveca diç*, *bavioca d'om* i *baveca d'om*.¹⁹ Aquest apel·latiu ha merescut l'atenció dels estudiosos. El *DCVB* dóna l'explicació de «curt d'enteniment, excessivament crèdul o incapaç de tenir criteri propi», fonamentat sobre l'onomatopeia *bab*, com *babau*.²⁰ Uns altres estudiosos l'han considerat un aragonesisme, però sempre dins de la polèmica (Pujol, 2003). Per la nostra part, entenem que el significat de l'expressió és clar a partir del fet que Marsili entén aquesta expressió com *rudis homo*, «home ignorant, estúpid», que és la manera com tradueix l'expressió catalana.²¹ A més a més,

17. És molt destacable en aquest aspecte l'esforç fet per la Bayerische Akademie der Wissenschaften i la revista *Bulletin Du Cange (Archivum Latinitatis Medii Aevi)*, hereva, com indica el seu nom, de l'obra del lexicògraf Charles du Fresne, amb títol de senyor Du Cange, autor del monumental *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*.

18. Per exemple, Ferrando (2001 i 2012), Bruguera (2012) i Casanova (2012).

19. Són les lectures respectives del manuscrit 1 de la Biblioteca Universitària de Barcelona, del manuscrit 1734 de la Biblioteca de Catalunya, i del manuscrit II475 de la Biblioteca del Palau Reial de Madrid, coneguts respectivament amb les sigles H, C i D.

20. «Curt d'enteniment, excessivament crèdul o incapaç de tenir criteri propi». «Derivat de la rel *bab*, onomatopeia del que fa por o del balbuceig».

21. *Liber gestorum* III, 27.

aquesta traducció és més pròxima a l'expressió *bavioca d'om* del manuscrit C que a l'expressió *baveca diç* del manuscrit H.

Un altre cas similar és el de la forma *alanar*, expressió que sembla un crit de guerra, apareguda al capítol cinquanta-nou, tant en boca de les tropes islàmiques com de les de Jaume I: «e nós cridam: Alanar, en bona ventura!». Aquesta paraula, que apareix als manuscrits catalans escrita de diferents formes, sembla una exhortació al combat que alguns editors han extret de l'exclamació i l'han inclosa a la frase prèvia.²² Novament el text de Marsili és significatiu, ja que la seua traducció va incloure el terme dins l'expressió de combat, i la va traduir com una exhortació a l'avanç de la tropa: «clamabant et isti ad illos, dicentes: «Eamus! Eamus! Eamus in Dei nomine!».²³

En resum, entenem que tot estudi lexicogràfic sobre el vocabulari del *LdF* ha de comptar amb la valoració del testimoni de la traducció de Marsili, qui dona una informació quasi coetània del text. Igualment, tot estudi d'ús de perífrasis, valors verbals, tipus d'oracions, valor de conjuncions, i un llarg etcètera que comprèn la pràctica totalitat de la gramàtica, ha de comptar amb el preciós testimoni del *LdF* i la traducció llatina del *LG*.

5. INTERÈS DE GRAMÀTICA HISTÒRICA

Altra qüestió interessant, també relacionada amb la lexicografia, és la de la gramàtica històrica, especialment si s'estudia l'evolució semàntica del lèxic. Encara que aquest aspecte també és estudiat per la lexicografia, volem referir-nos ací a l'evolució de la llengua i l'estudi de la datació dels canvis semàntics. Per això ens referirem ara a la gramàtica històrica. En ocasions no és fàcil poder dilucidar el significat de determinats termes, especialment quan el canvi semàntic, com és natural, no s'ha produït d'una forma tan trencadora que el propi context del terme expliciti si aquest canvi ja s'havia produït o no. Precisament per això, el fet que el *LG* siga una traducció feta del català al llatí resulta d'un valor magnífic per a resoldre aquestes qüestions, ja que la llengua llatina culta és en gran part una llengua fixa que ens permet assegurar el significat de determinats termes o expressions. Si la versió llatina és, a més a més, obra d'un autor culte que coneix bé tant el llatí com la llengua que està traduint, la informació passa a ser preciosa. Açò és especialment important quan es tracta d'una traducció feta en dates molt pròximes a les de l'original, com és el cas del *LG* respecte el *LdF*. Dit d'altra manera, la interpretació que fa Pere Marsili del lèxic català del *LdF* ens deixa veure el significat d'aquest lèxic a principis del segle XIV.

Un exemple que pot servir de mostra és el de la paraula *roba*, apareguda amb freqüència al *LdF*.²⁴ Hem comptabilitzat trenta-quatre ocasions en què apareix el terme al

22. En eixe sentit, és clarament diferent l'edició de Bruguera (1991: 71), qui edita el fragment de la següent manera: *e nós cridam a l'anar: "en bona ventura!"*.

23. *Liber gestorum* II, 18.

24. Per a les recerques de lèxic, resulta de gran utilitat l'índex inclòs al primer volum de l'edició de Bruguera (1991).

LdF, i hem estudiat el seu context. El significat del terme és, fins a cert punt, confús, ja que pot pecar de polisèmic si atenem la diferència entre el valor etimològic, que fa referència al botí d'un saqueig i les propietats mobles, i el valor derivat referit als vestits i teles, que és l'ús actualment més comú.

Si estudiem com els traductors han comprès aquest terme del *LdF*, veurem que han acceptat el valor polisèmic del terme. Confrontem alguns exemples i les seues traduccions al castellà (Butiñá, 2003):²⁵

[91] e barrejaren-li la casa tota e tota la roba que aquí era,	tal rapiña de los enseres y la ropa que guardaba
[97] qui hi ha sos diners e sa roba no la tornaria	quien ha instalado sus pertenencias y su ropa
[104] trageren-ne la roba e los caualls	lograron salvar la ropa y los caballos
[187] a pesar dels sarrahins, trageren-ne roba	a pesar de los sarracenos, hicieron botín
[304] e traÿen la roba de les cases	iban sacando las pertenencias
[365] e ab lur roba , quanta levar-ne poran	cuantos enseres puedan llevarse

Com és fàcil comprovar a través d'aquests exemples, la traducció mostra que el terme *roba* ha sigut entès de diferents maneres segons el context, ja que als tres primers casos s'ha entès amb el significat de «vestits», i als tres últims amb el significat de «botí» o «propietats». Es tracta només de sis exemples que serveixen de mostra, però la comparació d'altres passatges del *LdF* on apareix el terme donarà un resultat similar. Aquesta situació es dona també a la traducció portuguesa del *LdF*, on també s'entén *roba* amb valor polisèmic, encara que, curiosament, de forma no coincident amb els passatges de la traducció castellana.²⁶

Aquesta llibertat de traducció, que procedeix de la polisèmia del terme, està plenament justificada si ens atenem a l'explicació que donen els diccionaris. El *DCVB*, especialment útil per a la gramàtica històrica, dona l'etimologia de la paraula, derivada de *robar*, i mostra el valor polisèmic del terme. És més, si ens preguntem pel valor polisèmic del terme al segle XIII, el diccionari ens dona una valuosa informació quan afegeix dos exemples que provenen del *LdF* i mostren diferents significats: l'un referit al botí, i l'altre referit als ornaments o vestits: «E la vila presa... dixeren que uolien que's faés encant dels moros e de la roba que y era e de totes les coses», *LdF*, 89; «E fo acort que al bon matí faéssem plegar nostres tendes e nostra roba», *LdF*, 100.

El testimoni de la crònica de Marsili dona una informació que pot ajudar a la resolució de qüestions d'aquest tipus. Si confrontem els passatges del quadre anterior amb el text llatí de Marsili, obtindrem el següent resultat:

25. Les traduccions provenen de les pàgines 176, 182, 189, 187, 360 i 404.

26. Hem comparat aquests passatges amb la traducció portuguesa (Vianna / Da Costa, 2010). Les traduccions dels passatges citats són, respectivament, *butim*, *roupa*, *roupa*, *butim*, *roupas* i *roupa* a les pàgines 148, 154, 161, 187, 311 i 352.

[91] e barrejaren-li la casa tota e tota la roba que aquí era,	[II. 35] et rapuerunt omnia que inuenta sunt in domo
[97] qui hi ha sos diners e sa roba no la tornaria	[II. 37] Qui habet enim pecuniam suam et res , quomodo reddens deducet in medium?
[104] tragneren-ne la roba e los caualls	[II. 39] et extraxerunt omnia de coca
[187] a pesar dels sarrahins, tragneren-ne roba	[III. 18] uiolenter extraxerunt inde res aliquas
[304] e traÿen la roba de les cases	[III. 46] et educebant res suas de nocte
[365] e ab lur roba , quanta levar-ne poran	[III. 64] et paruulis et rebus possessis quas poterunt secum ferre

La comparació mostra clarament que Marsili no entenia en cap d'aquests casos que el terme *roba* fera referència a vestits, a allò que actualment entenem per «roba». Sempre tradueix el català *roba* del *LdF* com una referència a objectes o propietats, a botins, i per això el tradueix pel substantiu llatí *res* o per neutres plurals.

Si comprovem la resta de casos en què Marsili tradueix el terme català *roba*, veurem que sempre ho farà amb aquest significat, com mostra el seu ús de neutres plurals, com *omnia*, o de substantius com *res* o *spolium*. Només dos casos del total, que supera la trentena, podrien ser confusos. En determinat passatge, Marsili tradueix amb el llatí *uestes* el terme català *roba* del *LdF*: *et pro aliis qui ibi erant uestes petiit, que statim per regem completa fuerunt*.²⁷ Es tracta d'un passatge resumit, on és possible que el context afavorira aquesta traducció. Igualment, a un altre passatge, Marsili tradueix per *superlectilia* el terme català *roba* del *LdF*: *et inuenta sunt intus multa et magna ibi superlectilia optima*.²⁸ En aquest cas, el terme llatí *superlectilia* pot fer referència a teles i teixits, però també al botí d'un saqueig.

En definitiva, el testimoni de Marsili ens demostra que un lector cultivat de principis del segle XIV no considerava que el terme català *roba* fóra polisèmic. Informació d'aquest tipus resulta molt valuosa per a poder afinar l'estudi de determinats aspectes de la història de la llengua catalana. El cas de *roba* és només un exemple de l'enorme testimoni que suposa tota la traducció d'un text tan ample i ric com és el *LdF*. Estem convençuts que la comparació d'ambdós textos obri un ampli camp d'estudi per als estudiosos de la història de la llengua catalana.

27. *Liber gestorum* III, 30, i *Llibre dels fets* 247, respectivament.

28. *Liber gestorum* III, 21, i *Llibre dels fets* 202, respectivament.

6. INTERÈS ECDÒTIC

El text del *LdF* es conserva en nou manuscrits en català.²⁹ Aquests manuscrits reben les sigles que Massó Torrents va donar a principis del segle xx, quan els va ordenar alfabèticament, denominacions que els especialistes han respectat fins a hui (Massó, 1906).

Les sigles i descripcions dels manuscrits són aquestes: ms. C (Biblioteca de Catalunya, Barcelona, ms. 1734); ms. D (Biblioteca del Palau Reial de Madrid, ms. II475); ms. E (Biblioteca Nacional d'Espanya, Madrid, ms. 10121); ms. F (Biblioteca de El Escorial, ms. YIII5); ms. G (Biblioteca Nacional d'Espanya, Madrid, ms. 893); ms. H (Biblioteca Universitària de Barcelona, ms. 1); ms. J (Biblioteca Universitària de Barcelona, ms. 69); ms. L (Arxiu de la Corona d'Aragó, Barcelona, ms. 90); ms. M (Biblioteca Nacional d'Espanya, Madrid, ms. 13208); i ms. N (Biblioteca de la Reial Acadèmia de la Història, Madrid, ms. 9-4769). Cal afegir el foli d'un manuscrit trobat a l'Institut Municipal d'Història de Barcelona, que ha rebut la sigla O (Alturo, 1998). Igualment, hi ha versions impreses tan antigues com els manuscrits, com són el fragment inclòs a l'*Aureum opus*, imprès a València l'any 1515, i la primera impressió completa efectuada a València l'any 1557.

El *LdF* ha sigut editat en nombroses ocasions. Generalment, les edicions s'han basat en pocs exemplars de la tradició manuscrita i, en ocasions, només han inclòs els testimonis d'un únic manuscrit. Les diferències entre els manuscrits catalans han provocat que es donara especial prioritat als dos manuscrits més antics, és a dir, els manuscrits H i C, ambdós del segle xiv. Les dues edicions actuals més reconegudes, efectuades per Jordi Bruguera (1991) i Antoni Ferrando / Vicent. J. Escartí (2010), donen prioritat respectivament a aquests dos manuscrits.

Una diferència important entre ambdues edicions és que presenten un diferent tractament dels casos d'homeotelèuton, fenomen també conegut com «salt d'igual a igual». L'homeotelèuton és una errada pròpia dels copistes que evidencia la relació entre dos manuscrits, senyalant quin és còpia de l'altre. Aquesta errada es produeix quan el mateix terme o expressió apareix en dos passatges molt pròxims del text. El copista, qui ha detingut la lectura de l'original a una paraula que pren com a marca, tarda un breu temps a efectuar la còpia, i, quan torna a l'original per a continuar llegint, confon el lloc on havia detingut la lectura amb una aparició pròxima de la mateixa paraula. El resultat és la supressió —o, més rarament, la repetició— del text contingut entre dues aparicions de la mateixa paraula.³⁰

29. Hi ha una breu descripció dels manuscrits a la introducció de Bruguera (1991: 10-12). Per a una visió més completa, veg. les descripcions de Llàlucia Martín (2008), Gimeno Blay (2012) o Ferrando (2014).

30. Les edicions de Bruguera (1999) i Ferrando (2010), basades, respectivament, en els manuscrits H i C, tracten aquestes situacions de forma diferent. Mentre el primer editor conserva sempre el text del manuscrit H i considera que hi ha addicions al manuscrit C, el segon editor reconeix com errades de còpia els homeotelèutons de C i reconstrueix el text amb el testimoni del manuscrit H.

Els manuscrits H i C presenten freqüentment aquest tipus d'errada. Això demostra que ambdós són còpia d'un altre text no conservat, més pròxim a l'original —o, potser, el propi original—, que podem denominar arquetip.³¹

El *LG* dóna una informació interessant en aquest sentit, ja que es tracta d'un text conservat a un còdex anterior als manuscrits catalans H i C, que són els més antics de la tradició manuscrita catalana.³² La comparació dels manuscrits pot confirmar perfectament que l'arquetip conservava el text que ha desaparegut dels manuscrits H i C per errades del copistes causades per homeotelèuton. Posem uns exemples.

Al capítol 93 del *LdF*, podem llegir els següents passatges als manuscrits H i C:

H (f. 53r): E can ho vim no gosam desemperar la companya. E havien pres en la companya II o III bisties.	C (f. 43r): E quant ho veem no gosam desemperar la companya que·ns era romasa. E oim dir que moros havien dat salt en la companya. E havien preses II o III besties.
--	--

Sembla clar que al manuscrit H s'ha produït una errada del copista, ja que ha omès el fragment que comprèn les dues aparicions de la paraula *companya*, és a dir, «que·ns era romasa. E oim dir que moros havien dat salt en la companya». Aquesta errada no es produeix al manuscrit C. És, per tant, fàcil deduir que aquest fragment estava a l'original. El valuós testimoni de Marsili, qui va tenir accés directe a l'arquetip, ens confirma aquesta informació, ja que inclou el text omès pel manuscrit H:

LG II, 36: Destitit rex et remansit cum familia sua. Et significatum est regi quod Sarra-ceni nocuerant familie et ui tulerant duo iumenta.

La mateixa situació es produeix a l'altre manuscrit català, ja que, en altres ocasions, és el manuscrit C qui presenta aquest tipus d'errada, com és el cas del capítol 362 del *LdF*, on difereix del testimoni del manuscrit H:

H (f. 143v) : E nos veem los molt alegres e pagats que anch nuyl temps nols havíem vists tan alegres ne tan pagats. E nos	C (f. 121v) : E nos veem los molt alegres e pagats. E quan nos
---	--

Novament, s'ha produït un cas d'homeotelèuton, en aquesta ocasió al manuscrit C, ja que s'ha omès el fragment integrat dins les dues aparicions del terme *pagats*, és a dir, «que anch nuyl temps nols havíem vists tan alegres ne tan pagats». També en aquest cas el testimoni de Marsili demostra que a l'arquetip sí estava el text omès per l'errada d'un dels copistes dels manuscrits catalans:

31. Per a la reconstrucció de l'arquetip, veg. els treballs de Ferrando (2014, 2015) i el nostre (Biosca, 2015^a).

32. Recordem que les dates dels manuscrits catalans H i C i del manuscrit del *LG* són, respectivament, 1343, 1380 i 1313.

LG III, 63: et uidit eos magis hilares solito, ut numquam tantam letitiam pretendissent

La utilitat del *LG* per a comprendre la tradició textual del *LdF* va més enllà de confirmar els casos d'homeotelèton, ja que permet resoldre un problema molt més complicat per als editors, que és el de les lliçons o lectures diferents entre els manuscrits. Quan els manuscrits H i C presenten lectures que varien, és molt difícil esbrinar quina és la lectura que correspon a l'arquetip i quin és el manuscrit on s'ha produït l'errada de còpia. Les edicions que prenen sistemàticament les lectures d'un manuscrit pequen inevitablement d'inexactes, ja que sabem que els copistes d'ambdós manuscrits van cometre errades de còpia. Davant eixa situació, el *LG* dóna una informació que permet confirmar quina de les variants apareixia a l'arquetip.

Un exemple és el del passatge aparegut al capítol 425 del *LdF*, on els manuscrits H i C presenten les variants *orta* i *porta*.

H: que sien prop de la orta	C: que sien prop de la porta
-----------------------------	------------------------------

Ambdues paraules tenen un significat coherent dins aquest context, de manera que és molt difícil saber quin dels dos copistes va cometre l'errada. El testimoni del *LG* dóna la solució, ja que tradueix el passatge de la següent manera: «quod sint in capite hortorum». ³³ Si Marsili va incloure *hortorum* a la seua versió llatina és perquè a l'arquetip del *LdF* havia llegit *orta*, i no *porta*. L'errada de còpia, per tant, es va produir al manuscrit C.

De la mateixa manera, al capítol 261 hi ha una altra discrepància entre els manuscrits H i C:

H (f. 114r): hom volgues cavar a la Boatela ni al mur	C (f. 94v): hom volgues cavar a la barbacana ne al mur
---	--

Novament, ambdós termes, *boatela* i *barbacana*, són coherents dins aquest context, i, novament, resulta molt difícil dilucidar quina variant és fruit d'una errada del copista. La clau la dóna novament Marsili, qui tradueix de la següent manera aquest passatge: «ut foderent murum uel antemurale non possent». ³⁴ El testimoni de Marsili, qui tradueix *antemurale*, demostra que a l'arquetip apareixia el mot *barbacana*, i no *Boatela*, i que, en aquest cas, l'errada de còpia es va produir al manuscrit H.

Els dos exemples que hem citat mostren que les lectures de l'arquetip apareixen indistintament al manuscrit H o al manuscrit C. Només la confrontació amb el text llatí de la crònica de Pere Marsili permetrà els editors reconstruir de forma completa el text català de l'arquetip del *LdF*. Sense el testimoni del *LG*, aquesta tasca resultarà inevitablement incompleta. ³⁵

33. *Liber gestorum* IV, 5.

34. *Liber gestorum* III, 34.

35. Per a la reconstrucció de l'arquetip, veg. Biosca (2015^a), on s'explica la relació entre el text llatí de Marsili i els manuscrits catalans del *LdF*. A l'article també es proposa per primera vegada un

7. CONCLUSIONS

L'aparició en premsa de l'edició crítica d'un text medieval implica un pas endavant del coneixement filològic general. Quan el text editat és una obra en llatí que està tan relacionada amb el *Llibre dels fets*, aquest pas endavant es dirigeix també cap als interessos dels especialistes en literatura catalana medieval. Aquest interès no es refereix exclusivament a la història de la literatura catalana, sinó també a uns altres aspectes que van més enllà, com és la historiografia, la crítica textual, la gramàtica històrica o la lexicografia.

El text de la crònica de Pere Marsili és molt original per moltes raons. Una d'elles, especialment important, és que es tracta d'una traducció inversa, diferent a les habituals en l'Edat Mitjana, ja que és una traducció al llatí des del català, i no a la inversa. La traducció llatina permet al lector actual poder posar-se en la ment d'un lector cultivat que accedia a principis del segle XIV al text català del *LdF*, ja que la llengua llatina medieval, fixa dins la seua gran varietat i riquesa, ens permet accedir al significat i valor de cada mot i cada expressió del text català.

Els últims treballs dels editors del *LdF* ja han senyalat la importància del text de Marsili per a poder establir correctament el text de l'arquetip (Ferrando, 2014).

Una obra de l'extensió de la crònica de Marsili, de més de dos-cents capítols, dona als estudiosos un enorme camp on treballar en qualsevol d'aquests aspectes. La publicació dels *Opera omnia* de Pere Marsili ha obert aquesta possibilitat. I ens congratulem d'anunciar-ho.

BIBLIOGRAFIA

- ALTURO, Jesús (1998): «Un altre manuscrit del *Llibre dels fets* del rei Jaume». *Arxiu de textos catalans antic*, vol. 17, Barcelona, p. 490-506.
- BASTARDAS, Joan (2007): «Comentari al c. 74 del *Llibre dels fets* del rei en Jaume i altres coses sobre el millor llibre del món». *Llengua i Literatura*, vol. 18, Barcelona, p. 353-370.
- BIOSCA, Antoni (2011): «Las anotaciones del Sermó de la conquesta en el ms. 40 del Arxiu del Regne de Mallorca». *Miscelánea Medieval Murciana*, vol. 35, Múrcia, p. 51-65.
- BIOSCA, Antoni (2012): «La carta contra el converso mallorquí Abdalá: una obra inédita de Pere Marsili». *Frate Francesco*, vol. 78, núm. 2, Roma, p. 387-401.
- BIOSCA, Antoni (2013): «Neologismos de origen catalán en el latín de Pere Marsili». *Bulletin Du Cange*, vol. 71, Ginebra, p. 127-138.

stemma codicum complet que inclou tots els manuscrits catalans, les primeres impressions catalanes, i les versions llatina i aragonesa del text.

- BIOSCA, Antoni (2015^a): «La versión latina de Pere Marsili frente a los manuscritos del *Llibre dels fets*: propuesta de stemma codicum y reconstrucción del arquetipo». *Revue d'histoire des textes*, 10, París, p. 103-140.
- BIOSCA, Antoni (2015^b): *Opera omnia Petri Marsili*. Turnhout: Brepols, Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis, vol. 273.
- BRUGUERA, Jordi (1991): *Llibre dels fets del rei en Jaume*, 2 volums. Barcelona: Barcino.
- BRUGUERA, Jordi (2012): «Prioritats textuais i filiació dialectal del 'Llibre dels fets' de Jaume I». *El Llibre dels fets. Aproximació crítica*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, p. 37-45.
- BUTIÑÁ, Julia, (2003): *Jaime I, Libro de los hechos*. Madrid: Gredos.
- CANELLAS, Ángel. (ed.) (1967-1977): *Anales de la Corona de Aragón de Jerónimo Zurita*, 8 vols. Saragossa: Institución Fernando el Católico.
- CASANOVA, Emili (2012): «La variació lèxica del 'Llibre dels fets' en el context de l'època». *El llibre dels fets. Aproximació crítica*, València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, p. 85-99.
- FERRANDO, Antoni (2001): «Aproximació dialectològica al *Llibre dels fets*, de Jaume I». *Arxiu de Textos Catalans Antics*, vol. 20, Barcelona, p. 511-531.
- FERRANDO, Antoni / ESCARTÍ, Vicent (2010): *Llibre dels fets del rei en Jaume*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- FERRANDO, Antoni (2012): «Interés dels mss. C i D del 'Llibre dels fets' per a la fixació textual de la crònica jaumina». *El llibre dels fets. Aproximació crítica*, València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, p. 47-80.
- FERRANDO, Antoni (2014): «A la recerca de l'arquetip del *Llibre dels fets* del rei en Jaume I. Una tradició rica i multilingüe (primera part)». *Estudis Romànics*, vol. 36, Barcelona, p. 185-221.
- FERRANDO, Antoni (2015): «A la recerca de l'arquetip del *Llibre dels fets* del rei en Jaume I. Aproximació des de la crítica textual, la filologia i la documentació històrica (segona part)». *Estudis Romànics*, vol. 37, Barcelona, p. 149-195.
- GIMENO, Francico (2012): «Manuscrits medievals del 'Llibre dels fets': tradició manuscrita i materialitat». *El llibre dels fets. Aproximació crítica*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, p. 17-34.
- MARTÍN, Llúcia (2008): «Àngel Aguiló i la tradició manuscrita del *Llibre dels fets*». *El rei Jaume I. Fets, actes, paraules*. Castelló; Barcelona: Abadia de Montserrat, p. 335-348.
- MARTIN-CHABOT, Eugène (1911): «Pere Marsili et le *Libre dels feyts* del rey en Jacme lo Conqueridor». *Bibliothèque de l'École des Chartes*, vol. 72, París, p. 92-99.
- MARTÍNEZ, María Desamparados (1984): *La Crònica latina de Jaime I*. Almeria: Ortiz.
- MASSÓ, Jaume (1906): «Historiografia de Catalunya en català durant l'època nacional». *Revue hispanique*, vol. 25, New York-París, p. 510-523.
- MESA, Juan (2012): «Del *Llibre dels fets* als *Gesta Iacobi* de Fra Pere Marsili. Història i Propaganda». *El llibre dels fets. Aproximació crítica*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, p. 181-208.
- MONTOLIU, Manuel (1915): «La crònica de Marsili i el manuscrit de Poblet». *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, vol. 1313-1914, Barcelona, p. 277-310.

- PUCHE, Carmen (2012): «Dos pasajes de la conquista de Mallorca en la *Chronica gestorum Iacobi I* de Pere Marsili». *Euphrosyne*, vol. 40, Lisboa, p. 191-207.
- PUCHE, Carmen (2014): «Épica y providencialismo en el *Liber Gestorum* de Pere Marsili». *eHumanista/IVITRA*, vol. 5, p. 406-423.
- PUCHE, Carmen (2015): «Creación literaria en Pere Marsili: el planctus por los Montcada en el *Liber gestorum*». *Filologia mediolatina*, vol. 22, Florència, p. 293-317.
- PUCHE, Carmen (en premsa): «Discurso e idealización en la crónica de Pere Marsili».
- PUJOL, Josep Maria (1996): «The *Llibre del rei En Jaume*: a Matter of Style». *Historical Literature in Medieval Iberia*. Londres: Queen Mary and Westfield College, p. 35-65.
- PUJOL, Josep Maria (2003): «Jaume I, *rex facetus*: notes de filologia humorística». *Estudis Romànics*, vol. 25, Barcelona, p. 228-230.
- QUADRADO, Josep Maria (1850): *Historia de la Conquista de Mallorca. Crónicas inéditas de Marsilio y Desclot*. Mallorca: Trias.
- RENEDO, Xavier (2009): «Dels fets a les paraules i de les paraules al *Llibre dels fets*: observacions sobre la gènesi del *Llibre del rei en Jaume*». *Trasllatar i transferir. La transmissió dels textos i el saber (1200-1500)*, Santa Coloma de Queralt: Obrador Edèndum-URV, p. 91-120.
- RENEDO, Xavier (2010): «Un matrimoni no consumat: Elionor de Castella i Jaume I (Àgreda, 6-VI-1221)». *Miscel·lània en honor de Josep Maria Marquès*, Barcelona: Abadia de Montserrat, p. 184-191.
- RENEDO, Xavier (2011): «La batalla de Portopí según Jaime I (*Llibre dels fets* 61-67)». *Estudios sobre la tradición épica occidental*, Madrid: Bellaterra, p. 65-82.
- RENEDO, Xavier (2012): «Josep Maria Pujol, el rei en Jaume i el *Llibre dels fets*». *Mot so raso*, Girona, p. 19-32.
- RENEDO, Xavier (2014): «Plors i plans de fuga al palau de la Suda (*Llibre dels fets* 22-23)». *Estudis Romànics*, vol. 36, p. 223-244.
- VIANNA, Luciano José / DA COSTA, Ricardo (2010): *Livro dos Feitos*. São Paulo: Instituto Brasileiro de Filosofia e Ciência Raimundo Lúlio.
- VINAS, Agnès / VINAS, Robert (2004): *La conquête de Majorque*. Perpinyà: SASL.
- VILLARROYA, José (1800): *Colección de cartas histórico-críticas en que se convence que el rey D. Jayme de Aragón no fue el verdadero autor de la crónica ó comentarios que corren a su nombre*. València: Monfort.

RESUM

La publicació de l'edició crítica de les obres completes de Pere Marsili ha permès als especialistes l'accés a la crònica llatina traduïda per l'autor mallorquí sobre la base del *Llibre dels fets* català. El fet que aquesta crònica siga una traducció del català al llatí, feta a principis del segle XIV, dona als estudiosos de filologia catalana una important font d'estudi. La comparació dels textos llatí i català obri noves possibilitats d'estudis filolò-

gics des del punt de vista literari, historiogràfic, lexicogràfic, ecdòtic i de la gramàtica històrica.

MOTS CLAU: Pere Marsili, *Llibre dels fets*, lexicografia, ecdòtica, gramàtica històrica.

ABSTRACT

Importance of the Latin chronicle of Pere Marsili

Publication of a critical edition of the complete works of Pere Marsili has granted scholars access to the Latin chronicle translated by the Majorcan author on the basis of the Catalan *Llibre dels fets*. The fact that this chronicle is an early fourteenth-century translation into Latin from Catalan, provides Catalan scholars with an important focus of study. A comparison of the Latin and Catalan texts opens the way to further possible philological studies in the field of literature, historiography, lexicography, ecdotics (literary criticism) and historical grammar.

KEY WORDS: Pere Marsili, *Llibre dels fets*, lexicography, ecdotics, historical grammar.